

УДК 376.2 (477)

Ірина Малишевська,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри корекційної педагогіки та психології
Уманського державного педагогічного
університету імені Павла Тичини

ПРАВО НА ОСВІТУ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМ В ЗАКОНІ УКРАЇНИ «ПРО ДОШКІЛЬНУ ОСВІТУ»

У статті проаналізовано Закон України «Про дошкільну освіту» щодо права на рівний доступ до якісної освіти дітей дошкільного віку з особливими освітніми потребами та інвалідністю. У сучасній українській освітній системі внаслідок світових процесів глобалізації, демократизації і гуманізації, під впливом досвіду міжнародного освітнього простору відбувається модернізація освіти дітей з особливостями психофізичного розвитку у напрямі формування інклюзивної моделі їх навчання та виховання. У статті зазначено, що існуюча державна політика в галузі дошкільної освіти визначається як консервативна і побудована на засадах медичної моделі допомоги дітям з особливими освітніми потребами та інвалідністю.

Ключові слова: діти з особливими освітніми потребами та інвалідністю, інклюзивне навчання, законодавство України.

В статье проанализировано Закон Украины «О дошкольном образовании» относительно права на равный доступ к качественному образованию детей с особыми потребностями и инвалидностью. В современной украинской образовательной системе в следствие мировых процессов глобализации, демократизации и гуманизации, под влиянием международного образовательного опыта происходит модернизация образования детей с особенностями психофизического развития в направлении формирования инклюзивной модели их обучения и воспитания. В статье указано, что существующая государственная политика в области дошкольного образования определяется как консервативная и построена на основе медицинской модели помощи детям с особыми образовательными потребностями и инвалидностью.

Ключевые слова: дети с особыми образовательными потребностями и инвалидностью, инклюзивное обучение, законодательство Украины.

The article analyses the law of Ukraine on preschool education in terms of promoting equal rights to education for children with special educational needs and disability. The world's processes of globalization, democratization and humanization as well as international educational practice brought the Ukrainian system of education up-to-date. Updating resulted in emerging the

inclusive model of education for children with special educational needs and disability. Nowadays great attention is paid to the quality of preschool education for children with special educational needs and disability. There appeared the necessity for developing government bills focusing on the creation of favorable conditions for their training, education, realization of their personal potential, socialization and adaptation in society.

The article states that the national policy of Ukraine in preschool education is considered to be conservative. It is built on the basis of the medical model of care for children with special educational needs and disability. There are contradictions between conceptual principles of preschool education, incorporated in the introduction of the document, and ways and directions for their implementation. Though focused on the future, the conceptual foundations are declarative. They do not clearly define the forms of educational services based on inclusion. Thus appears the necessity for further improvement of legislation of Ukraine in preschool education.

***Key words:** children with special educational needs and disability, inclusive education, legislation of Ukraine.*

Постановка проблеми. Реформування спеціальної освіти на сучасному етапі зумовлено трансформацією українського суспільства. Процеси гуманізації суспільного життя вимагають створення належних умов для соціальної адаптації та інтеграції осіб з особливими освітніми потребами та інвалідністю в соціум. Гуманізація процесу освіти означає посилення уваги до формування повноцінної особистості, до всебічного розвитку кожної дитини, у тому числі з порушеннями психофізичного розвитку. Одним з найважливіших чинників прогресивного розвитку суспільства є гуманне, милосердне та дбайливе ставлення до дітей, молоді та дорослих, які позбавлені можливості вести повноцінне життя внаслідок особливостей їх психофізичного розвитку. Розвиток демократичних інститутів у державі, формування духовної культури та моральних цінностей особистості, її соціально-економічний статус значною мірою визначається рівнем освіти дітей, ставленням до них як до найвищої соціальної цінності [5].

Визнання українським суспільством пріоритету загальнолюдських цінностей вимагає від загальної та спеціальної освіти, нового ставлення до дітей з особливими освітніми потребами та інвалідністю, вирішення питань їх соціалізації та інтеграції в соціум. Тому одним із пріоритетних напрямів державної політики України у галузі спеціальної освіти є сприяння у реалізації прав на рівний доступ до якісної освіти усіх осіб, в тому числі й дітей дошкільного віку, з особливостями психофізичного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвитку інклюзивного навчання в Україні присвячено наукові дослідження В. Бондаря,

Л. Вавіної, Е. Данілавичюте, Т. Дегтяренко, В. Засенка, А. Колупаєвої, С. Литовченко, С. Миронової, Н. Назарової, Т. Сак, В. Синьова, Н. Софій, О. Таранченко та інших. У їх працях зазначається, що українське суспільство усвідомило необхідність визнання права осіб з особливими освітніми потребами та інвалідністю на рівний доступ до усіх ланок освіти, зокрема і дошкільної, а також створення якісних умов для реалізації цього права.

Мета статті: аналіз Закону України «Про дошкільну освіту» щодо права на рівний доступ до якісної освіти дітей дошкільного віку з особливими освітніми потребами та інвалідністю.

Виклад основного матеріалу дослідження. Створюючи пролонговану на десятиліття освітню політику України, зокрема в галузі спеціальної освіти, необхідно передбачити її перебудову на найближче й віддалене майбуття. Вибір моделі стратегії її реформування та способи реалізації реформ мають бути переконливо обґрунтовані. Політика в галузі спеціальної освіти може бути успішно реалізована в тому разі, якщо розроблений стратегічний курс ґрунтуватиметься на науковій концепції реформування та механізмах його реалізації. Інакше реформи призведуть не до поліпшення освіти, а до «тупцювання на місці» [2].

Зарубіжні експерти з політики у сфері освіти зазначають, що в Україні практично не розроблена освітня політика, а окремі розрізнені дії в освітній сфері не можуть призвести до її стабільного розвитку та реального реформування. Вони пропонують визначити стратегічні завдання, використавши позитивний міжнародний досвід та українські освітні реалії [1].

Науковці дійшли висновку, що необхідно підтримувати функціонування існуючої системи спеціальної освіти й паралельно будувати принципово нову систему [7; 6]. Прикладом такої реформації спеціальної освіти в Україні є інклюзивна модель навчання дітей з особливими освітніми потребами, як перший інноваційно-стратегічний крок до модернізації.

В умовах сьогодення в Україні посилилася увага до проблем якості освіти дітей дошкільного віку з особливими освітніми потребами, виникла необхідність розробки цілеспрямованих дій державних законопроектів щодо створення сприятливих умов для їхнього навчання, виховання, реалізації особистісного потенціалу, до підготовки соціалізації та адаптації в соціумі.

Державна політика у сфері дошкільної освіти прописана у Законі України «Про дошкільну освіту» (2001 р.) [4].

У статті 3 «Державна політика у сфері дошкільної освіти» вказано, що держава «визнає пріоритетну роль дошкільної освіти та створює належні умови для її здобуття», «надає всебічну допомогу сім'ї у розвитку, вихованні та навчанні дитини», «забезпечує доступність і безоплатність

дошкільної освіти в державних і комунальних дошкільних закладах», піклується про збереження та зміцнення здоров'я, психологічний і фізичний розвиток дітей», «сприяє розвитку та збереженню мережі дошкільних навчальних закладів незалежно від підпорядкування, типів і форм власності».

У статті 4 «Дошкільна освіта. Дошкільний вік» Закону зазначається, що дошкільна освіта «забезпечує різнобічний розвиток дитини дошкільного віку відповідно до її задатків, нахилів, здібностей, індивідуальних, психічних та фізичних особливостей, культурних потреб».

Стаття 6 «Принципи дошкільної освіти» Закону проголошує основні принципи дошкільної освіти серед яких важливе значення мають: «доступність для кожного громадянина освітніх послуг, що надаються системою дошкільної освіти»; «рівність умов для реалізації задатків, нахилів, здібностей, обдарувань, різнобічного розвитку дитини»; «єдність розвитку, виховання, навчання і оздоровлення дітей», «особистісно-орієнтовний підхід до розвитку особистості дитини», «демократизація та гуманізація педагогічного процесу», «відповідність змісту, рівня й обсягу дошкільної освіти особливостям розвитку та стану здоров'я дитини дошкільного віку». Слід відмітити, що задекларовані в принципах зобов'язання, визначають провідні напрями реалізації завдань дошкільної освіти, що узгоджується з основними принципами розвитку інклюзивної освіти.

В змісті багатьох статей Закону «Про дошкільну освіту» засвідчується високий рівень піклування держави про дітей дошкільного віку, проголошується рівність права усіх громадян на доступну і безоплатну дошкільну освіту, тобто відсутня дискримінація дитини. В Законі демонструється, що держава не лише визнає і гарантує права дітей, але й забезпечує їх практичну реалізацію шляхом визначення завдань, форм надання освітніх послуг та створення відповідних вимог до них. Загальні положення Закону відповідають міжнародним зобов'язанням щодо прав дітей взагалі і близькі за змістом до передових філософських ідей щодо підтримки дітей з особливими освітніми потребами зокрема. На перший погляд, права дітей з особливими освітніми потребами в Законі України «Про дошкільну освіту» безумовно дотримуються і захищаються. Проте, подальший ґрунтовний аналіз статей вказує на декларативний, консервативний, непослідовний і суперечливий характер їх змісту.

У статтях першого розділу Закону, де визначаються концептуальні засади дошкільної освіти, відсутні твердження, які б враховували права, інтереси, індивідуальні особливості розвитку дітей саме з особливими освітніми потребами та інвалідністю, їх освітні потреби, умови для доступу до здобуття ними якісної інклюзивної дошкільної освіти.

Аналіз Закону на предмет використання термінологічних понять, що стосуються дітей з особливими освітніми потребами, засвідчує вживання таких дефініцій: «діти, які потребують корекції фізичного та (або)

розумового розвитку» (ст. 12); «діти, які потребують тривалого лікування та реабілітації» (ст. 12); «діти з вадами фізичного та (або) розумового розвитку»; (ст. 12); «діти з урахуванням стану здоров'я, їх розумового, психологічного, фізичного розвитку»; (ст. 12); «корекція психологічного і фізичного розвитку, оздоровлення дітей, які відвідують інші навчальні заклади чи виховуються вдома» (ст. 12). Як бачимо, дітям з особливими освітніми потребами в Законі присвячена лише одна стаття 12. Термін «діти з особливими освітніми потребами та інвалідністю» у тексті Закону не вживається взагалі, як і в інших загальних освітніх законах.

Принципи дошкільної освіти, про які йдеться у статті 6, мають вирішальне значення у контексті оцінки можливостей реалізації освітніх задач у сфері дошкільної освіти на засадах новітньої філософії відношення до дітей з особливими освітніми потребами та інвалідністю. Зміст кожного з принципів універсальний і не містить дискримінуючого смислу по відношенню до таких дітей. Проте, більшість із них вказують на «рівність умов», «доступність», «демократизацію та гуманізацію педагогічного процесу», «відповідність дошкільної освіти особливостям розвитку та стану здоров'я», але не знаходять в подальших статтях Закону підтвердження у механізмах реалізації здобуття дошкільної освіти дітьми з особливими освітніми потребами та інвалідністю і зорієнтовані переважно на здорових однолітків.

В змісті статей Закону багаторазово вживається твердження про доступність дошкільної освіти, але в жодній статті не наголошується про забезпечення «безбар'єрності» приміщень, фізичної доступності дошкільних навчальних закладів для дітей з психофізичними вадами та інвалідністю. Лише у статті 16 «Створення, реорганізація та ліквідація дошкільного навчального закладу» говориться про «врахування та дотримання санітарно-гігієнічних норм, правил і стандартів», а у статті 19 «Повноваження органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування в системі дошкільної освіти» – про «обов'язкове навчально-дидактичне та інше обладнання, у тому числі корекційне».

На нашу думку, Закон повинен чітко декларувати і вимагати обов'язкового дотримання санітарно-гігієнічних норм, правил і стандартів щодо приміщень і обладнання для надання освітніх послуг дітям з особливими потребами та інвалідністю.

Аналіз статті 12 «Типи дошкільних навчальних закладів» показав, що діти з особливими освітніми потребами та інвалідністю фактично мають менше можливостей, ніж здорові, для здобуття дошкільних освітніх послуг, адже вони обмежуються тільки окремими типами дошкільних навчальних закладів: «компенсуючого типу, для дітей ..., які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, тривалого лікування та реабілітації. ... спеціальні та санаторні»; «будинок дитини – дошкільний

заклад системи охорони здоров'я ... для дітей з вадами фізичного та (або) розумового розвитку»; «комбінованого типу, ... у складі якого можуть бути групи... компенсуючого типу, ... в яких забезпечується дошкільна освіта з урахуванням стану здоров'я дітей, їх розумового, психологічного, фізичного розвитку», «дошкільний навчальний заклад (центр розвитку дитини), в якому забезпечується фізичний, розумовий і психологічний розвиток, корекція психічного і фізичного розвитку, оздоровлення дітей, які відвідують інші навчальні заклади чи виховуються вдома». З перерахованих дошкільних закладів тільки заклад комбінованого типу і центр розвитку дитини можуть, на нашу думку, забезпечити інклюзивне навчання і виховання дітей з особливими освітніми потребами. Зокрема, зміст статті про дошкільний навчальний заклад (центр розвитку дитини) акцентує увагу не на категорії дітей, які будуть там отримувати послуги, а на самі послуги, їх види і якість. Отже, по суті це єдиний заклад, який більш менш відповідає ідеям соціальної міжнародної інклюзії. Як бачимо, перелік означених вище дошкільних навчальних закладів вже відокремлює дітей з особливими освітніми потребами та інвалідністю від здорових однолітків, порушуючи тим самим загальні канони інклюзивної освіти.

Крім того, усі положення статті 12, в яких перераховано дошкільні заклади загального типу не містять норм, які б передбачали створення в них умов для перебування дітей з особливими освітніми потребами разом зі здоровими однолітками в єдиному освітньому просторі.

Вочевидь урахування означених положень потребує новий проект Закону України «Про дошкільну освіту». Наразі зміни, які внесені до статей Закону (згідно із Законом України № 1324 від 05.06.2014 р. «Про внесення змін до деяких законів України про освіту щодо організації інклюзивного навчання») [3], є надзвичайно важливими і визначають стратегічні завдання дошкільної інклюзії. Однак, вони лише частково забезпечать умови організації єдиного освітнього простору для дітей дошкільного віку з особливими освітніми потребами та інвалідністю. Ці зміни передбачають доповнити новими абзацами статтю 12 наступним змістом: «для задоволення освітніх, соціальних потреб, організації корекційно-розвиткової роботи у складі дошкільних навчальних закладів можуть створюватися спеціальні та інклюзивні групи для виховання і навчання дітей з особливими освітніми потребами», «у всіх типах дошкільних навчальних закладів при реалізації прав дітей на дошкільну освіту враховуються особливі освітні потреби у навчанні і вихованні кожної дитини, у тому числі дітей з особливими освітніми потребами відповідно до принципів інклюзивної освіти».

Для забезпечення системності і наступності у статтях Закону, а також для уточнення, конкретизації і забезпечення рівними освітніми правами дітей з особливими освітніми потребами та інвалідністю, на нашу

думку, потребують доповнень окремі статті Закону. Так, наприклад, варто було б доповнити зміст статей 3, 4, 6, 7, 8, 9, 11, 23 словами «у тому числі і дітей з особливими потребами та інвалідністю». У Статті 14 «Комплектування груп дошкільного навчального закладу» потребує конкретизації кількість дітей з особливими освітніми потребами, які будуть навчатися і виховуватися у спеціальних та інклюзивних групах.

Важливого значення з вищезначених положень набуває забезпечення дошкільної освіти різнопрофільними фахівцями для роботи в інклюзивних та спеціальних групах загальних дошкільних закладах. На нашу думку, стаття 27 «Учасники навчально-виховного процесу» відповідає вимогам інклюзії, щодо кадрового забезпечення навчання і виховання дітей з особливими освітніми потребами. В ній наголошується, що до складу педагогічних працівників навчально-виховного процесу в галузі дошкільної освіти крім вихователів, старших вихователів, вихователів-методистів та вчителів (усіх спеціальностей) належать «вчителі-дефектологи, вчителі-логопеди, практичні психологи, соціальні педагоги, інструктори з фізкультури, інструктори слухового кабінету ...та інші спеціалісти». Це саме ці фахівці, які здатні забезпечити інклюзивне навчання дітям з проблемами у розвитку у звичайних дошкільних закладах. Але в цій же статті існують певні суперечності у тому, що такі фахівці необхідні тільки виключно для здорових дітей, адже вказано, що учасниками навчально-виховного процесу є «діти дошкільного віку, вихованці, учні». Тому, на нашу думку, потребує доповнення перший абзац цієї статті словами «у тому числі діти з особливими освітніми потребами та інвалідністю», а також другий абзац (кадрове забезпечення дітей з проблемами у розвитку та інвалідністю) – словами «асистента вихователя інклюзивних груп».

Висновки і перспективи. Отже, на основі аналізу змісту Закону України «Про дошкільну освіту» можна стверджувати, що навіть з урахуванням доповнень і змін, які внесені у 2015 році, існуюча політика в галузі дошкільної освіти визначається як консервативна і побудована на засадах медичної моделі допомоги дітям з особливими освітніми потребами та інвалідністю. Існують суперечності між концептуальними засадами дошкільної освіти, які закладені у загальних положеннях документа, та способами і напрямками їх реалізації. Концептуальні засади хоч і спрямовані на перспективу, але носять декларативний характер, не чітко визначають форми надання освітніх послуг на засадах інклюзії. Повага до особливостей дітей з вадами психофізичного розвитку та прийняття їх як рівного члена соціуму прослідковується у Законі в загальних рисах, а саме, в принципах організації дошкільної освіти. Це дає підстави стверджувати, що державна політика у сфері дошкільної освіти ще недостатньо спрямована на розвиток інклюзивної моделі навчання та виховання дітей з особливими освітніми потребами та інвалідністю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Громовий В. Українська освіта очима зарубіжних експертів. Семінар світового банку з політики у сфері освіти «Якість, управління та фінансування в освіті та навчанні: як розв'язувати ці питання в Україні? / В. Громовий // Завуч. – 2008. – № 35 (365). – С. 6.
2. Дегтяренко Т. Стратегія розвитку спеціальної освіти: полемічні міркування / Т. Дегтяренко // Дефектологія. Особлива дитина: навчання та виховання. – 2010. – № 3 (57). – С. 40–45.
3. Закон України «Про внесення змін до законодавчих актів з питань загальної середньої та дошкільної освіти щодо організації навчально-виховного процесу». [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2442-17>>.
4. Законодавство України у сфері освіти та професійного навчання (Верховна Рада України, Комітет з питань науки і освіти) / упор. Б. Г. Чижевський, В. П. Головінов, Є. В. Красняков, М. М. Шевченко. – К. : Парламентське видавництво, 2013. – 376 с.
5. Засенко В. Спеціальна освіта: стан і пріоритети розвитку / В. Масенко // Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови : наук.-метод. зб. за ред. В. В. Засенка, А. А. Колупаєвої. – К. : О. Т. Ростунов, 2010. – Вип. 1. – С. 3–7.
6. Колупаєва А. А. Інклюзивна освіта: реалії та перспективи: монографія / А. А. Колупаєва. – К. : Самміт-книга, 2009. – 272 с.
7. Малафєєв М. Модернізація національної системи спеціальної освіти: виклик ХХІ ст. (досвід Росії) / М. Малафєєв // Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі. Вип. 5: [наук.-метод. зб.] / за ред. В. І. Бондаря, В. В. Засенка. – К. : Наук. світ, 2004. – С. 31–35.